

Živa Humer

Skrbstvene aktivnosti moških v družinskem življenju

POVZETEK: Avtorica z vidika feministične etike skrbi obravnava neformalne skrbstvene aktivnosti moških v družinskem življenju. Izhodiščna predpostavka je, da moški skrb razumejo predvsem v pomenu dolžnosti in obveznosti do drugega, znatno manj pa v pomenu čustev in čustvenega dela. Skrbstvena vloga moških v družinskem življenju je predvsem poskrbeti za druge v materialnem smislu, v simbolnem smislu pa moški predstavljajo trdno oporo in zanesljivost, kar se sklada s patriarhalno podobo moškega kot glavnega hranitelja družine – v družinskem življenju torej moški skrbijo za, ženske pa poskrbijo.

KLJUČNE BESEDE: moški, skrb, družinsko življenje, etika skrbi

1 Uvod

Delitev domačega dela in različnih skrbstvenih aktivnosti v družinskem življenju so pogosto obravnavane teme, zlasti v sociologiji družine in teorijah spolov. Morgan (1996) je opozoril na različne vzorce skrbi, v katere so vključene družinske članice in člani. Skrb lahko razumemo kot odnos na eni strani in delo na drugi strani, pri čemer je pomembno, kdo nudi skrb, za koga in za kakšno obliko skrbi gre. Izsledki mnogih raziskav potrjujejo, da je skrb spolno obeležena praksa, saj so razlike med spoloma v opravljanju skrbstvenih aktivnosti v zasebni sferi velike. Ženske namenijo skrbi in skrbstvenim aktivnostim več časa in opravijo več skrbstvenega dela kot moški tako količinsko kot glede na obliko skrbi (Gerstel in Gallagher 2001; Drew in dr. 1998; Hochschild 1997; Delphy in Leonard 1992; Finch in Mason 1992; DeVault 1991). V Sloveniji se moški danes v primerjavi z 90. leti prejšnjega stoletja, ko so za gospodinjska opravila porabili v povprečju 7 ur na teden, bolj vključujejo v opravljanje gospodinjskih del, saj zanje v povprečju porabijo 14,5 ur na teden, medtem ko zaposlene ženske porabijo za gospodinjska dela v povprečju 25 ur na teden (Urad RS za enake možnosti 2004: 7–9). Podatki o odsotnosti z dela zaradi skrbi in nege družinskih članov in članic kažejo, da ženske v zasebni sferi ostajajo skrbnice in negovalke, saj zaradi navedenega razloga izostanejo od dela 6-krat bolj pogosto kot moški. Zaposlene ženske v vlogi skrbnic, ki poleg skrbi za otroke vključuje tudi pomoč nege potrebnim družinskim članicam in članom, porabijo za skrbstveno delo v povprečju 4,5 ur na teden, medtem ko zaposleni moški v povprečju 2 uri tedensko (Urad RS za enake možnosti 2004: 9). Raziskava

How Europeans Spend their Time je pokazala, da ženske v Estoniji, Sloveniji, Belgiji, Franciji, Veliki Britaniji, Nemčiji ter na Madžarskem, Finskem, Norveškem in Švedskem opravijo dve tretjini domačega dela. To pomeni približno 4 ure za gospodinjstva opravila, s tem da skrbstveno delo za družinske člane in članice v omenjeno količino časa ni vključeno.

Raziskovanje skrbstvenih aktivnosti moških je najpogosteje usmerjeno v prakse očetovanja, predvsem v proučevanje izrabe različnih oblik dopustov, zlasti starševskega in očetovskega dopusta, ter aktivnega vključevanja moških v družinsko življenje (Hearn in Pringle 2006; Smeaton 2006; O'Brien 2005; O'Brien in Shemlit 2003). V številnih teorijah očetovstva so v raziskovalnem fokusu teme, kot so očetovstvo kot kulturna reprezentacija, vključevanje očetov v zasebno sfero v povezavi z usklajevanjem poklicnih in družinskih obveznosti očetov, odnos oče – otrok in očetovska identiteta (Marks in Palkovitz 2004; Marsiglio in dr. 2000; Knijn 1995). Tako v Sloveniji kot drugod je zelo malo raziskav o skrbstvenih aktivnosti moških ne le v odnosu do otrok, temveč predvsem do drugih družinskih članov in članic ter o skrbstvenih aktivnosti moških izven družinskega življenja, npr. v sorodniških mrežah in prijateljstvu (Gerstel in Gallagher 2001). Tudi na področju moških študij manjkajo razprave o skrbi in moških (Meyer in dr. 2000).

Tu se bomo osredotočili na razmišljanja moških o skrbi in na neformalne skrbstvene aktivnosti moških v družinskem življenju, zlasti v odnosu do otrok in partnerke, ter v manjšem delu tudi v odnosu do sorodniške mreže.¹ Izhodiščna predpostavka je, da moški skrb razumejo predvsem v pomenu odgovornosti, dolžnosti in obveznosti do drugega ter znatno manj v pomenu čustvenega dela, kar se navezuje na patriarhalno podobo moškega kot glavnega hranitelja družine. Skrbstvena vloga moških v družinskem življenju je predvsem v tem, da poskrbijo za druge v materialnem smislu, v simbolnem smislu pa moški predstavljajo trdno oporo in zanesljivost, kar je nazorno ponazoril eden od intervjuvancev v projektu *Focus* (projekt bomo predstavili v nadaljevanju) o tem, kaj družina pričakuje od njega: »bo že oči nekako rešil« (intervju, POP TV, 2006, *Focus*). Ideološka podoba moškega kot glavnega hranitelja družine je v Sloveniji navkljub socializmu, ki je gradil na formalni enakosti ter vključevanju žensk in moških na trg dela, vtkana v vzorce mišljenja, spolne vloge ter vsakdanje prakse posameznic in posameznikov. Zlasti materialna skrb, ki jo moški pogosto izpostavljajo kot pomembno razsežnost svoje vloge v družinskem življenju, je sestavni del patriarhalne podobe moškega. Skrb v pomenu čustvenega dela je nekaj, kar se morajo po Seidlerju (2006a) moški šele naučiti. Če izhajamo iz etike skrbi, ki pravi, da je skrb temeljna človeška aktivnost, ki je nujna za človekov obstoj in delovanje (Seidler 2006a: 127), potem skrbeti in poskrbeti za nekoga ni stvar »naučiti se materinjenja«, temveč je to stvar tako moškosti kot ženskosti.

Glavni namen pričujočega članka je prevprašati koncept skrbi in skrbstvenih aktivnosti skozi percepcijo in razumevanja moških o skrbstvenih aktivnostih, ki jih opravljajo

1. S pojmom družinsko življenje označujemo pluralnost, dinamičnost, spremenljivost in nestabilnost družinskih oblik, odnosov, vlog ter delovanja, ki poteka med zasebno in javno sfero ter v zasebnosti (Švab 2001: 44–45).

v družinskem življenju. V prispevku se bomo osredotočili na naslednja vprašanja: Ali je skrb razumljena zgolj kot dolžnost in obveznost do drugega ali gre – po drugi strani – za zamejeno razumevanje tega pojma kot »občutka nemira, tesnobe zaradi neprijetnega, težkega položaja ali strahu pred njim« (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1. pomen besede skrb)? Ali je mogoče zgolj potrditi tezo o skrbi kot spolno obeleženi praksi? Kako se kaže razumevanje enakosti spolov v vsakdanjih skrbstvenih aktivnostih moških? Enakost spolov in prizadevanja za enake možnosti žensk in moških so zlasti v raznih politikah (npr. politika enakih možnosti, družinska politika, itn.), pa tudi v vsakdanjem življenju postali zelo trendovski in družbeno zaželeni, vendar ostaja odprto vprašanje, ali se enakost zares tudi udejanja ali ostaja predvsem na simbolni ravni, na ravni vrednot in stališč.

V prvem delu članka se bomo osredotočili na skrb kot moralno in politično kategorijo, ki izhaja iz etike skrbi in omogoča prevpraševanje o skrbi kot spolno obeleženi praksi, odnosu, aktivnosti in pomoči, ki jo vsi potrebujemo in smo jo načeloma tudi vsi sposobni dajati. V tem okviru skrb ni omejena zgolj na zasebno sfero. V drugem delu prispevka bomo izhodiščno predpostavko o skrbi kot dolžnosti in obveznosti moških preverjali s kvalitativnimi podatki, ki jih bomo črpali iz izsledkov treh raziskav:

- mednarodnega projekta *Focus: Spodbujanje vključevanja moških v skrbstvene aktivnosti* (Mirovni inštitut; v nadaljevanju *Focus*),
- razvojnega partnerstva *Sipa – Sistem pomoči na domu* v okviru *Pobude skupnosti EQUAL za Republiko Slovenijo 2004–2006* (Mirovni inštitut; v nadaljevanju *Sipa*),
- aplikativnega projekta *Novi trendi v starševstvu – analiza očetovstva ter predlogi za izboljšave družinske politike na tem področju* (Fakulteta za družbene vede; v nadaljevanju *Novi trendi v starševstvu*).

Projekta *Focus* in *Novi trendi v starševstvu* sta z različnih vidikov obravnavala skrb in skrbstvene prakse moških v družinskem življenju, medtem ko je projekt *Sipa* vidik skrbi zajel zgolj obrobno, zlasti v povezavi s skupnim preživljanjem časa v družinskem življenju.

Glavni namen projekta *Focus* je bil proučiti, kakšne možnosti imajo moški v svojih delovnih okoljih za usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja.² Študija, ki je zajela intervjuje z zaposlenimi in njihovimi nadrejenimi v zasebnem (POP TV) in javnem (Radio SLO) podjetju v Sloveniji – in sicer različnih poklicnih profilov, od novinarjev in uprave do tehnične službe –, se je osredotočila na pogoje, ki jih delovne organizacije nudijo moškim pri njihovem usklajevanju poklicnih in družinskih obveznosti. Pri projektu smo želeli ugotoviti, kako spremembe na trgu dela vplivajo na spreminjanje moških

2. *Focus: Fostering Caring Masculinities (Spodbujanje vključevanja moških v skrbstvene aktivnosti)* je projekt, ki je v letih 2005/06 potekal na Mirovnem inštitutu, vodja projekta je bila dr. Majda Hrženjak. Projekt je financirala Evropska komisija v okviru akcijskega programa za enakost spolov 2003–2007. V njem so poleg Slovenije sodelovale še Norveška, Islandija, Nemčija in Španija. Več o projektu na: <http://www.caringmasculinities.org> (november 2006).

identitet in kaj to pomeni v kontekstu enakosti spolov. Skrb in skrbstvene aktivnosti moških so bile sestavni del v raziskavi opravljenih intervjujev.

Razvojno partnerstvo *Sipa* je osredotočeno na dva problema: na preobremenjenost z domačim delom v gospodinjstvih z majhnimi otroki na eni strani in na dolgotrajno brezposelnostjo žensk na drugi strani.³ Za članek je pomembna zlasti evalvacija pilotnega preizkusa, v katerem je fokusna skupina moških, katerih gospodinjstva so 6 mesecev prejela gospodinjstvo pomoč, razmišljala o plačani pomoči pri opravljanju domačega dela. Pri tem je bil zajet tudi vidik skrbi v navezavi na družinski prosti čas in na možnosti preživljanja časa z družinskimi članicami in člani.

Aplikativni projekt *Novi trendi v starševstvu* temelji na hipotezi, da se v Sloveniji pojav novega očetovstva še ne razvija tako intenzivno kot v zahodnih družbah.⁴ Namen projekta je prepoznanje temeljnih ovir, ki preprečujejo ali zavirajo razvoj potencialnega novega očetovstva v Sloveniji, na podlagi tega pa oblikovanje predlogov za izboljšanje družinske politike na tem področju. Za namene tega članka bomo povzeli zlasti razmišljanja fokusne skupine očetov o skrbstvenih aktivnostih v družinskem življenju ter o tem, kako pojmujejo skrb.

Teoretsko izhodišče prispevka je v etiki skrbi, ki v središče postavlja skrb na vseh področjih človekovega življenja in predpostavlja skrb zase, za druge in za okolje kot predpogoj dobrega življenja posameznic in posameznikov. V članku bo zajet le omejen segment skrbstvenih praks, ki se osredotočajo na družinsko življenje in vloge moških v družini.

2 Skrb kot del etike skrbi, sociologije družine in moških študij

Čeprav na pojasnjevanje pojma skrbi⁵ naletimo že pri Aristotelu v *Nikomahovi etiki*, je bila skrb v preteklosti bolj obrobna tema družboslovnih ved. Šele v 70. in 80. letih 20. stol. je postala raziskovalni fokus etike skrbi. V sociologiji družine se skrb pojavlja predvsem v navezavi na družinsko življenje in domače delo, medtem ko je v moških študijah skrb kontekstualizirana zlasti v teorijah o novem očetovstvu. Skrb tako postane najprej predmet proučevanja v okvirih ženske etike skrbi, ki skrb razume kot

3. Razvojno partnerstvo *Sipa* v okviru Pobude skupnosti EQUAL za Republiko Slovenijo 2004–2006 je del mednarodnega partnerstva, ki ga sestavljajo partnerji iz Belgije in Italije ter z Nizozemske in Madžarske. V Sloveniji ga koordinira Mirovni inštitut, vodi pa ga dr. Majda Hrženjak. Projekt se financira iz sredstev Evropskega socialnega sklada. Več o projektu na: <http://sipa.mirovni-institut.si/slo/index.html> (februar 2007).

4. Aplikativni projekt *Novi trendi v starševstvu – analiza očetovstva ter predlogi za izboljšanje družinske politike na tem področju* (2004–2008) poteka na Fakulteti za družbene vede, Center za socialno psihologijo, vodja projekta je dr. Tanja Renner. Projekt financirata Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Urad RS za enake možnosti.

5. V slovenski strokovni literaturi se za angleški *care* pojavljajo različni prevodi. Renner (2000: 297) ga prevaja z izrazom *nega* oz. *negovalno delo*, Sevenhuijsen in Švab pa kot *skrb* (2003, 2004). V članku uporabljamo termin *skrb*, saj se ne osredotočamo le na skrb kot *negovalno delo*, temveč ta pojav obravnavamo širše: kot *prakse, delo, proces in odnose*.

ženski moralni prostor ter arhetip skrbi utemeljuje v odnosu med materjo in otrokom (Held 1995, 2002; Ruddick 1990; Noddings 1986; Gilligan 1982). V 90. letih 20. stol. so avtorice feministične etike skrbi poizkušale preseči žensko etiko skrbi tako, da so skrb opredelile kot moralni in politični pojem, kot državljansko in demokratično prakso (Sevenhuijsen 1998, 2003, 2004; Williams 1994, 2001, 2003; Tronto 1993, 1995). Ob številnih demografskih spremembah, spremembah na trgu dela in spremembah pogojev dela postajajo skrb in skrbstvene prakse (formalne in neformalne) danes predmet številnih raziskav in analiz politik, kot so zdravstvena politika, družinska politika, politika enakih možnosti, usklajevanje dela in družine ter skrb za starejše. Hkrati je skrb sama postala del teh politik (Sevenhuijsen in Švab 2003, 2004; Williams 2001, 2003; Sevenhuijsen 1998; Morgan 1996). Vsi ti procesi postavljajo pod vprašaj tradicionalno delitev skrbstvenega dela, ki je potekala po spolu ter po delitvi na zasebno in javno sfero, po kateri je bila skrb za druge umeščena predvsem v zasebno, konkretno v družinsko življenje. Sodobni demografski trendi – predvsem naraščanje deleža starejšega prebivalstva ob hkratnih rodnostnih spremembah – ustvarjajo nova vprašanja glede skrbi za starejše, zlasti pa vprašanja usklajevanja obveznosti v sferah dela in doma, tudi ob upoštevanju trendov množičnega zaposlovanja žensk.

Rekonceptualizacija skrbi iz izključno moralnega v politični pojem pomeni razširitev razumevanja skrbi kot domene zasebnosti oz. sfere družinskega življenja v domeno javne sfere, države in njenih politik. Etika skrbi je pokazala, da spada skrb v t. i. odnosno ontologijo, ki nadomesti razločevalni odnos jaz – drugi ali subjekt – objekt z »interaktivno podobo moralne subjektivnosti«, kar poleg skrbi in odgovornosti za druge vključuje tudi skrb za sebe (Sevenhuijsen 1998: 57). Kot pojasnjuje Tronto (1993, 1995), smo ljudje odnosa bitja in odvisni drug od drugega, in da bi lahko živeli dobro življenje, potrebujemo drug drugega, kar pomeni, da kot posameznice in posamezniki lahko obstajamo in delujemo le v odnosih in skrbstvenih praksah z drugimi. Skrb tako lahko razumemo, »kadar ima dejanje oz. delovanje za cilj ohranjanje, nadaljevanje ali obnavljanje sveta« (Tronto 1993: 104). To vključuje skrb zase, skrb za drugega in skrb za svet. Opredelitev skrbi, kot jo ponuja Tronto, je sicer široka, zaradi česar briše specifične lastnosti skrbi, hkrati pa omogoča in zahteva podopredelitve skrbi, saj obstajajo velike razlike predvsem glede časa, prostora in oblik ter akterjev oz. akterk skrbi.

Če izhajamo iz etike skrbi, ki pojmuje skrb kot univerzalno človeško aktivnost, ki je družbeno, politično, kulturno in ideološko obeležena, potem skrb in skrbstveno delo presegata družinsko življenje in domače delo ter čustveno delo, saj je skrb prisotna povsod in stkana v mrežo medčloveških odnosov. Univerzalnost skrbi je tudi v tem, da je »nevidna«, a hkrati nujna za človekov obstoj in delovanje. Pojmovanje skrbi kot univerzalne človeške aktivnosti omogoča premik k premišljanju o skrbi kot o aktivnosti, ki je vezana na vse posameznike in posameznice ne glede na spol. Hkrati etika skrbi omogoča prevpraševanje o ženskosti in moškosti ter o odnosih med spoloma ravno skozi skrb kot ontološko človeško aktivnost. Kot je opozoril Seidler (1997), je potrebno redefiniranje moških identitet, da bi lahko moški spoznali svoje čustvene potrebe in želje, s čimer bo tudi skrb lahko postala sestavni del njihove identitete. Če

parafraziramo Seidlerja (1997: 120): moški morajo šele spoznati, da so ljubljani in da sami lahko tako dajejo kot prejemajo ljubezen.

Sociologija družine pojem skrbi in skrbstvenega dela obravnava v okviru razprav o gospodinjskem in družinskem delu (Bubeck 1995; Delphy in Leonard 1992).⁶ Bubeck (1995) razume skrbstveno delo kot potrebno delo, ki omogoča zadovoljevanje potreb drugih, in predstavlja žensko delo, katerega značilnost je, da je nujno, potrebno in da mora biti narejeno, kar vključuje tudi časovno determinanto. Oakley je v zdaj že klasičnem feminističnem delu *Gospodinja* v začetku 70. let prejšnjega stoletja objavila rezultate ene prvih raziskav o gospodinjskem delu, kjer je označila gospodinjsko delo kot žensko delo, ki ima v modernih družbah status »nedela«, je nujno in neplačano delo in ki hkrati vodi v izkoriščanje žensk, ki to nedelo oz. »nevidno delo« opravljajo (Oakley 2000: 11–13; Bowden 1997; Bubeck 1995). Skrbstvene prakse so v družinskem življenju del tega nevidnega dela, ki vključuje tudi druge oblike domačega dela, kot so odnosno delo, čustveno delo ter sorodniško delo (Švab 2001: 144–145). Skrbstveno delo je kot pravi Renner (2000: 297), »temeljni sestavni del ideologije ženskosti«, je nedelo, saj »je negovanje pomembnih drugih v družinskih ideologijah opredeljeno kot ljubezen, in ne kot delo«. Skrbstvene aktivnosti so spolno obeležene prakse, ki so domena žensk in zasebne sfere, pogosto pa so zaradi čustvene razsežnosti opredeljene kot »delo iz ljubezni« (Švab 2001; Renner 2000; Hochschild 1996; Morgan 1996).

Številne študije in teoretske razprave na področju moških študij – ki se sicer pojavijo v 70. in 80. letih 20. stol. v Evropi in ZDA tudi kot odgovor na feministično gibanje in feministično teorijo – so se v zadnjih dveh desetletjih osredotočale predvsem na konstrukcijo in reprodukcijo moških identitet, seksualnosti in nasilja (Connell 2006; van Hoven in Hörschelmann 2005; Kimmel in dr. 2005; Seidler 1997, 2006; Adams in Savran 2002).⁷ Pričakovali bi, da se bo tudi koncept skrbi umestil v širši kontekst moških študij, vendar je omejen predvsem na določeno skupino moških, tj. na očete, in na teorije o novem očetovstvu (Brannen in Nilsen 2006; Marks in Palkovitz 2004; Švab 2001; Segal 1997; Van Dongen in dr. 1995). Pojav novega očetovstva je del splošne pluralizacije moškosti. Če se osredotočimo na družinsko življenje, lahko ugotovimo upadanje očetovske avtoritete, vse večje aktivno vključevanje očetov v skrb za otroke, zgolj delno, pa tudi bolj enakomerno delitev domačega dela med partnerja. Spremembe se izražajo predvsem kot »zavlačevana revolucija« (Hochschild 1997), saj se hitreje odvijajo na ravni simbolnega, na ravni subjektivnih stališč, mišljenj in želja kot pa na ravni dejanskega delovanja (Aitken 2005: 230). Ob tem Aitken (2005: 223) opozarja, da je treba v diskurz o moškosti vključiti čustveno delo moških. Kot je bilo uvodoma že izpostavljeno, je zelo malo študij o moških in njihovih skrbstvenih aktivnosti zunaj

6. V literaturi sta uporabljana dva termina, ki označujeta delo v zasebni sferi, zlasti v družinskem življenju, in sicer domače in družinsko delo. Domače delo označuje širši pojem, saj za razliko od družinskega dela obsega celotni vidik zasebnosti in neplačanega dela v zasebnosti (Renner 2000).

7. V Evropi so se moške študije razvijale zlasti na Nizozemskem, v Veliki Britaniji, Nemčiji in skandinavskih državah, v 90. letih 20. stol. pa tudi v Italiji, Španiji, Grčiji, Srednji in Južni Ameriki (Čile, Mehika, Brazilija, Kolumbija) (Seidler 2006a).

družinskega življenja, zlasti v odnosu do sorodstvene mreže, ki vključuje tudi skrb in skrbstvene aktivnosti za lastne ali partnerkine oz. partnerjeve ostarele starše in skrb za prijatelje (Gerstel in Gallagher 2001).

3 Pojmovanje skrbi: »Kaj za vas pomeni skrb? Kako jo razumete?«

Izhajajoč iz etike skrbi, smo skrb opredelili kot aktivnost, odnos in delo, ki vključuje interakcijo med dvema posameznikoma. Kot smo izpostavili, je skrb v praksah vsakdanjega življenja pogosto razumljena kot samoumevna, povsod prisotna in vtkana v vsa področja življenja, hkrati pa je »nevidna«.

Skrb v zasebni sferi vključuje tako materialno kot nematerialno delo. Na osnovi ugotovitev iz projektov *Focus in Novi trendi v starševstvu* bomo skušali v nadaljevanju odgovoriti na naslednja vprašanja: Kakšno vlogo ima skrb v vsakdanjem delovanju moških? Kako skrb razumejo moški in katere so njihove skrbstvene aktivnosti? Kako moški razumejo skrb zase in skrb za drugega?

Skrb je v jeziku vsakdanjega življenja pogosto implicitno negativno označena praksa, odnos ali delo. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je skrb definirana kot »1. občutek nemira, tesnobe zaradi neprijetnega, težkega položaja ali strahu pred njim; 2. aktivnost, prizadevanje: a) za uresničitev, normalen potek česa; b) za zadovoljitev zlasti telesnih potreb; 3. dolžnost, obveznost /.../« (SSKJ 1994: 1235). Bowden (1997) in Hochschild (1997) sta opozorili, da se je tudi v zgodovini angleško govorečih držav zahodnih družb skrb razumelo kot prepreko, breme, žrtvovanje, bolečino in trpljenje. Prav tako je Tronto (1989) izpostavila, da skrb implicira odgovornost in predanost, kar se sklada s prvotnim pojmovanjem skrbi (angl. care) kot bremena. Namreč, ko oseba skrbi za nekoga, domnevamo, da želi skrbeti, da se žrtvuje, da to vključuje tudi določena materialna sredstva, denar in čustva. Hkrati ima skrb družbeno ambivalenten značaj: je psihološko in fizično breme za tistega, ki skrb nudi, lahko vodi v izkoriščanje te osebe ter ustvarja odnose neenakosti in odvisnosti. Za ponazoritev navajamo dve izjavi iz raziskave *Novi trendi v starševstvu*:

Skrb mogoče v tem negativnem smislu zaskrbljenosti. Vsaj meni je. (Fokusna skupina, 2007, *Novi trendi v starševstvu*.)

Ena je, »ježešta, kolk me skrbi, da se ne bi komu kaj naredil, pa da ne bi to, pa da ne bi ono«. (Fokusna skupina, 2007, *Novi trendi v starševstvu*.)

Pojmovanje skrbi kot negativnega stanja izhaja iz postmodernega mišljenja o racionalnem, neodvisnem posamezniku, ki skrbi ne potrebuje, in kjer je skrb reducirana zgolj na določene družbene skupine, kot so otroci in starejši ljudje (Sevenhuijsen 1998; Švab 2004). To razmišljanje se paradoksalno hkrati navezuje na to, da so določeni vidiki skrbi in skrbstvenega dela, kot je npr. materinstvo in skrb za otroka, družbeno visoko cenjeni in se reproducirajo z ideologijo nuklearne družine.

Vprašanje, ki se postavlja na tej točki, je odnos jaz – drugi oz. vprašanje prioritete: Ali ima skrb zase prednost pred skrbjo za drugega? Odgovor lahko strnemo v razmiš-

ljanje enega izmed udeležencev fokusne skupine, ki pravi, da je skrb zase predpogoj za skrb za drugega.

Skrb kot skrbiš za vse okoli sebe in skrbiš sam zase. Normalno je, da skrbiš za družino, za prijatelje, za sorodnike, želiš jim najboljše in v svojih močeh narediš vse, da bi bilo čim bolj OK. Skratka, dolžen si sebi in dolžen si njim. In tu se strinjam, da poskrbet zase, ker če ne poskrbiš zase, pol si slabe volje, si utrujen ... Potem tudi mogoče ni konstruktivno, dobro za ljudi okoli tebe. Kaj si dolžen sebi? Ne vem, ja, na neki temeljni ravni se realizirat v vseh svojih potencialih ... (Fokusna skupina, 2007, *Novi trendi v starševstvu*.)

V zgornji izjavi je izpostavljena odnosnost, ki je skupaj z medsebojno odvisnostjo temeljni element etike skrbi s poudarkom na skrbi zase in skrbi za drugega. Foucault (1997) v tematiziranju grškega razumevanja skrbi pojasni skrb v kontekstu svobode, ki je ontološki element etike. Stari Grki so skrb zase razumeli kot prakso svobode, kar je vključevalo znanje in vedenje o sebi ter svojih potrebah, to pa predpostavlja, da posameznik ni suženj drugega, ni suženj mesta niti suženj svojih lastnih strasti, poželenj in hrepenenj. Foucault ne razume etike kot sopomenke za skrb zase, temveč je etika praksa svobode, ki implicira imperativ »skrbi zase«. Skrb zase je etična po sebi in vključuje mrežo odnosov z drugimi, zato je etos svobode način skrbi za druge (Foucault 1997). Zavedanje lastnih potreb in znanje o sebi sta analogna poudarkom feministične etike skrbi o nujnem prepoznavanju lastnih potreb, kar nam omogoči prepoznavanje in senzibilnost za potrebe drugih.

Skrb za drugega se pogosto povezuje z zasebnostjo posameznikov in posameznic ter intimnostjo in družinskim življenjem. S tega vidika je skrb za drugega pojmovana predvsem v hierarhičnem razmerju do bližnjih; v primeru družinskega življenja so to otroci in partnerka ali partner, ki jim sledi širša mreža sorodnikov in sorodnic, prijateljic in prijateljev ter znank, znancev in tujcev ter tujk.

V spodnjih dveh izjavah je izpostavljeno pojmovanje skrbi kot pomoči, ki jo potrebujejo določene ranljive skupine, npr. otroci in starejši:

Celotna družinska zgodba je povezana z neko skrbjo. To je ena sama skrb in seveda v prvi vrsti so otroci. Treba je skrbeti za njihovo vzgojo, za izobraževanje, se jim je treba posvečat v čim bolj polni meri. Pa ne samo otrokom, tudi ženi se je treba posvečat. Skratka, cela družina je svoja zgodba in ena skrb, ki jo je treba negovati iz dneva v dan. (Intervju, Radio SLO, 2006, *Focus*.)

Skrb zame ne pomeni samo to, da skrbiš za otroka toliko, da preživi. Se pravi, dvigneš ga iz vrta in ga pač imaš, daš mu za jest in za pit in da je čist. To ni nobena skrb. Skrb je to, da otroka veliko naučiš, ker otrok znanje vpija ... Predvsem moraš biti aktiven pri vzgoji otrok in isto pri skrbi za ostale. Tudi če skrbiš za starejšega človeka. Na primer, če mu moraš iti v trgovino, to ne pomeni, da mu prineseš domov kruh, mu ga daš na mizo in mu rečeš »adijo«. To je praktično ničelno. Jaz skrb gradim bolj na duhovni plati kot pa na materialistični plati. Zdi se mi, da je odnos bolj pomemben kot pa vse ostalo. (Intervju, POP TV, gradivo, 2006, *Focus*.)

Razumevanje posameznika v poznomodernih družbah je utemeljeno v podmeni o materialno neodvisnem posamezniku, ta podmena pa je utemeljena v delovni etiki. Odrasel posameznik, kot smo že izpostavili, domnevno ne potrebuje skrbi, kajti skrb se razume kot aktivnost, ki ustvarja odvisnost od drugih in temelji na predpostavki, da

skrb potrebujejo zgolj »resnično odvisne osebe« (Sevenhuijsen 1998: 28; Švab 2004: 53–54), kot so otroci, bolni, invalidi, starejši in podobno. Iz tega izhaja ideja, da ljudje potrebujemo skrb zgolj izjemoma, zlasti v določenih življenjskih obdobjih.

Hkrati pa se skrb lahko pojmuje tudi kot vrlina, ki jo Aristotel razume predvsem kot dolžnost do drugega, kar je ponazoril s primerom skrbi za starše, saj »skrbeti zanje, ki so vzrok našega bitja, je celo lepše kot skrbeti za samega sebe« (2002: 275). Pojem skrbi se tako povezuje z vzajemnostjo, ki jo je izpostavil tudi eden od intervjuvancev *Focusa*, ki skrb za babico razume v kontekstu odnosov oz. skrbstvenih praks:

./../ ima alzheimerjevo bolezen, strahotno dementna je, pozablja vse ... Je to velik angažma za celo družino ... Takrat, ko staršev ni, prevzamem skrb zanj, to je celodnevno in je isto, kot da bi imel še enega otroka. Moram ji dati za jest, moram jo peljat na sprehod, malce poklepetat z njo, poskrbeti, da dobi zajtrk, poskrbeti, da opravi svoje fiziološke potrebe ipd. In to ni enostavno. Ampak po drugi strani prevlada tisti človeški občutek, konec koncev, ko sem bil jaz kot otrok bolan, je ona zame skrbela ... (Intervju, Radio SLO, 2006, Focus.)

Če strnemo, pojem skrbi je utemeljen v kontekstualnosti, medsebojni odvisnosti in odnosnosti posameznikov v vsakdanjem življenju (Sevenhuijsen 1998, 2003, 2004; Gilligan 1998; Bowden 1997; Bubeck 1995; Tronto 1993). Skrb je v okvirih neformalnega dela, praks in odnosov v družinskem življenju pojmovana kot proces z dvema temeljnima komponentama: skrb zase in skrb za drugega. Skrb zase pomeni prepoznavanje lastnih potreb in želja, kar omogoča senzibilnost za potrebe drugih ter posledično zadovoljevanje njihovih potreb po skrbi.

4 Moški skrbijo, ženske poskrbijo⁸

Skrb je proces in praksa, ki sestoji iz štirih medsebojno povezanih korakov, ti pa ustrezajo štirim značilnostim etike skrbi (Tronto 1993):

- *Skrbeti za* pomeni prepoznanje potrebe po skrbi, temu ustreza vrednota *pozornosti* – dovezetnost in senzibilnost za druge in za različne situacije. Kot pravi Tronto (1993), je pomembno, da oseba prepozna lastne potrebe, kar ji omogoča oz. jo vodi v to, da je sposobna prepoznati potrebe drugih.
- *Poskrbeti za* pomeni pripravljenost in odgovornost, da v dani situaciji ravnamo ustrezno. Temu koraku ustreza vrednota *odgovornosti*.
- *Dajati skrb* je tretja razsežnost in pomeni zadovoljevanje potreb po skrbi drugih – pri tem je pomembno, da smo kompetentni za to, da dajemo skrb, ki je v dani situaciji potrebna. Skrb ni zgolj dober namen nekemu pomagati. *Kompetentnost* je vrednota dajanja skrbi.

8. Naslov izvira iz razmišljanja Joan Tronto v znamenitem delu *Moral Boundaries* (1993), v katerem ugotavlja, da je prepoznanje, da nekdo skrb potrebuje, šele prvi korak k skrbstveni praksi oz. nudenju skrbi. Prepoznanje skrbi kot pojava avtorica pripisuje moškim, konkretne situacije nudenja skrbi pa ženskam. Hkrati ugotavlja, da so bile skrbstvene prakse v zahodnih družbah vedno delo podrejenih družbenih skupin, kot so sužnji, sužnje, služabnice in služabniki. Skrb za otroke, starejše in bolne pa je bila skoraj izključno v domeni žensk.

- *Biti deležen skrbi* pomeni interakcijo med osebo, ki skrb daje, in osebo, ki skrb prejema. Pomeni odziv tistega, ki je deležen skrbi, in ta *odzivnost* je prostor za pozornost in senzibilnost za potrebe drugega.

Pozornost, odgovornost, kompetentnost in odzivnost niso omejene zgolj na tiste osebe, ki so skrbi deležne, temveč so prisotne tudi v vseh drugih praksah vsakdanjega življenja. Navedene faze se medsebojno lahko prepletajo v kaotičnem ali celo nasprotujočem si zaporedju. Skrb za otroka lahko ženske razumejo kot del materinske dolžnosti in odgovornosti, medtem ko očetje pogosteje nudijo skrb otrokom kot pa prevzemajo odgovornost (Van Dongen in dr. 1995). Hkrati pa je treba upoštevati tudi dejanske okoliščine, kot so veščine, znanja za skrb za otroka, čas in vire. Danes naj bi oba starša obvladala večino starševstva, skrbi za otroke in vzgoje otrok, vendar se pogosto izkaže, da so moški še vedno v vlogi tistega, ki poskrbi za materialno preskrbljenost družine, medtem ko so ženske tiste, ki ostajajo skrbnice družinskega življenja (Van Dongen in dr. 1995). Tradicionalne spolne vloge v zahodnih družbah implicirajo, da moški *skrbijo za*, ženske pa *poskrbijo* (Tronto 1993: 103).

Kot pravi Seidler (1997), očetje težje izkazujejo čustva otrokom, saj razumejo svojo vlogo v družini predvsem kot vzor moči, kot nekoga, na katerega se lahko zanesejo vsi družinski člani in članice. V krščanski tradiciji je oče predstavljatelj božje avtoritete in glava družine. Moški ponotranjijo odgovornost za družino v pomenu zanesljivosti in opore ter materialne preskrbljenosti (Seidler 2006a). Slednje je zajeto v razmišljanje moškega v projektu *Focus* o tem, kakšna so pričakovanja družine:

Od mene pričakujejo, da sem neka trdna opora, tisti, ki zna stvari v svoje roke vzeti, ki pomaga, ko je potrebno, in poskrbi, da so vse stvari narejene tako, kot morajo biti. Pričakuje se tudi, da če bi šlo kaj narobe, da sem prvi tam ... V prvi vrsti sem neka zadnja bariera, zadnja obramba, in ko to pade, pade vse. (Intervju, Radio SLO, 2006, *Focus*.)

Materialni vidik skrbi je pomemben del posameznikove identitete oz. vloge v družinskem življenju (Hatten in dr. 2002; Seidler 1997; Van Dongen 1995). Seidler (1997) je izpostavil, da je v zahodnih kapitalističnih državah podoba moškega hranitelja zakoreninjena v družbene vzorce mišljenja navkljub številnim prizadevanjem in politikam enakosti spolov. Moški so se pogosteje pripravljene vključevati v domače delo in skrb za otroke, kot pa da bi razmišljali o tem, da bi se odrekli plačanemu delu v javni sferi, saj je delo v javni sferi ključno za ohranjanje njihove moške identitete (Seidler 1997: 126). Povezanost moške identitete s plačanim delom v javni sferi, ki moškemu omogoča materialno preskrbovanje družine, je bila izpostavljena tudi v projektu *Focus* in *Novi trendi v starševstvu*:

Da bom skrbel za to, da bom v službi dobro delal, zato ker to nenazadnje pomeni nek finančni priliv, ki je za družinsko življenje dosti pomembno. Brez tega, kakorkoli obrnemo, ne gre. Mi lahko filozofiramo o nekih idealih, ampak realnost je drugačna. (Intervju, POP TV, gradivo, 2006, *Focus*.)

Skrb za mojo družino, za nekaj, kar mi je blizu, kar mi je pri srcu. Skrb, da poskrbim, da lahko normalno živijo, da jim omogočim čim boljše življenje. To je kot ena skrb, to je bolj finančna, materialna skrb. (Fokusna skupina, 2007, *Novi trendi v starševstvu*.)

Tudi v drugih raziskavah se je izkazalo, da moški čutijo visoko stopnjo odgovornosti za to, da materialno poskrbijo za družino (Hatten in dr. 2002; Van Dongen 1995). Vloga moškega hranitelja kot jasno določena vloga moškega v zasebni sferi se prepleta s pomembnimi družbenimi spremembami v poznomodernih družbah, ko smo priča generičnemu prestrukturiranju zasebnosti (Giddens 2000). Ko govorimo o novejših družbenih spremembah, ki se povezujejo s skrbjo, imamo v mislih predvsem demografske spremembe, npr. staranje prebivalstva, rodnostne spremembe, družinsko pluralizacijo, ter t. i. procese relokacije skrbi, ki se odvijajo v okviru omenjenih sprememb v zadnjih desetletjih (Sevenhuijsen 2003). Navkljub številnim družbenim spremembam in politikam enakosti spolov je področje skrbi in skrbstvenih aktivnosti najpogosteje razumljeno kot nevidno delo, ki ga opravljajo ženske ter pritiče ženskam in zasebni sferi. Moški pa prevzemajo tiste skrbstvene aktivnosti, ki so bolj prijetne in so povezane z otroki in preživljanjem skupnega prostega časa (Švab 2001; Renner 1993). Slednje je tudi navedeno kot najpomembnejša prednost, ki jo omogoča plačana gospodinjska pomoč na domu. Namreč, ko nekdo drug opravi »umazano« delo doma, ostane ženskam in moškim več časa za bolj prijetne skrbi, torej tudi za večje udejstvovanje moških v skrbstvenih aktivnostih, povezanih s prostim časom. Slednje je izpostavil eden od intervjuvancev, ki so ocenjevali pilotni poizkus v projektu *Sipa*, kjer so gospodinjstva z majhnimi otroki prejemale šestmesečno brezplačno gospodinjsko pomoč:

Mislím, več časa ostane pač za družino, ni tisto, zdaj pa ta pospravlja, zdaj pa oni pospravlja, sesalec cel dan ropota. Tako da to se je dogajalo dopoldne /ko je prišla gospodinjska pomočnica, op. Ž. H./, ko so otroci prišli popoldne domov, je bilo pospravljeno in smo imel dejansko čas, kakšno ure, dve za nas, za družinski krog. (Fokusna skupina, oktober 2006, *Sipa*.)

Ostra ločnica med moško hraniteljsko vlogo in žensko vlogo skrbnice doma se počasi spreminja, kar označujejo tudi procesi relokacije skrbi od žensk k moškim, ki so se v zahodnih državah začeli v 70. letih 20. stol. (Sevenhuijsen 2003). Vendar je prav spreminjanje spolne determiniranosti domačega dela veliko počasnejše kot vključevanje žensk v javno sfero, na trg dela in v politiko. Moški se danes bolj kot kdajkoli prej vključujejo v družinsko življenje in torej tudi v skrbstvene aktivnosti, vendar so te v veliki meri osredotočene na čustveni del skrbi v odnosu do otrok (Brannen in Nilsen 2006; Seidler 2006b; Meyer in dr. 2000).

5 Sklep

Feministična etika skrbi s poudarjanjem medsebojne odvisnosti, odnosnosti, ranljivosti, odgovornosti in zaupanja omogoča premislek o pomenu skrbi v družbi, o vrednotenju skrbstvenega dela kot ženskega dela ter o skrbi kot ekskluzivno ženski moralni vrlini. Hkrati je etika skrbi izziv neoliberalnim pojmovanjem ustvarjanja prihodka in povečevanja materialnega bogastva, ki se udejanjajo v moški vlogi materialnega preskrbovalca družine. Zagata je v tem, da je spol (angl. gender) v patriarhalnih kontekstih povezan z ženskostjo in ženskami, kar posledično vodi v pojmovanje enakosti

spolov kot ženske teme, ženskega problema. Prav tako je etika skrbi za druge v sferi vsakdanjega življenja razumljena kot ženska etika in dejavnost (Švab 2001). Ob tem je Seidler (1997) opozoril, da gre do pričakovanja moških pogosto v smer razmišljanja, da bo ženska tista, ki bo prevzela skrb za družino in dom. Moški še vedno pričakujejo od žensk, da bodo prevzele glavno odgovornost, ko pride do vprašanja skrbi za otroke (Seidlerju 1997: 126).

Na nek način sva se z ženo odločila, mislim, jaz imam tukaj neke boljše možnosti, mogoče sem malo bolj ambiciozen kot ona. Tako da se ve, da sem jaz prva izbira za kariero, pa mogoče ona prva izbira za družino. Kar ne pomeni, da jo oviram, ampak če imava oba enako možnost, je zmeraj ona tista, ki bo prevzela. Če pa res ni nobene druge variante, bom tudi jaz, ni noben problem, ampak ona je prva izbira za družino. 1 : 10 so možnosti, da bom šel jaz iz službe prej domov zaradi otroka. Če pa ona, seveda, ne more, grem pa tudi jaz. (Intervju, POP TV, 2006, *Focus*.)

Skrb kot vzajemen odnos v družinskem življenju vključuje čustveni vidik, ki se veže na spolno determinirane vloge. Vrzel med simbolno in dejansko ravno delovanja je utemeljena na splošno sprejetih ali družbeno zaželenih vzorcih delovanja, kot je npr. uravnotežena delitev dela med spoloma v zasebni sferi (načelna raven), in v dejanskih situacijah, ki kažejo na to, da tudi v razumevanju posameznic in posameznikov ostaja delitev na čustveni del skrbstvenih aktivnosti, ki pritiče ženskam, medtem ko se moški v družinah z otroki bolj vključujejo v skrbstvene aktivnosti, povezane z igro, prostim časom, učenjem itn.

Če povzamemo, v članku smo se osredotočili na razmišljanja moških o pomenu skrbi, pojmovanje skrbi v družinskem življenju, ki vključuje tako materialno kot nematerialno delo, ter na odnos in interakcijo med družinskimi članicami in člani. Skrbstvene aktivnosti v družinskem življenju moški razumejo predvsem v kontekstu dolžnosti in obveznosti do drugega, tj. do otrok in do partnerke. Skrbstveno vlogo v družinskem življenju pojmujejo zlasti v materialnem smislu, medtem ko v simbolnem smislu predstavljajo zanesljivost in trdnost, kar se navezuje na patriarhalno podobo moškega kot glavnega hranitelja družine. Navkljub številnim študijam in teorijam o pomenu skrbi v človekovem življenju opažamo primanjkljaj v raziskovanju skrbstvenih praks moških v zasebni sferi in izven nje. Moške študije bi zato morale vključiti koncept skrbi in skrb prepoznati kot relevanten element, ki vodi v redefiniranje moškosti.

Literatura

- Adams, Rachel, in Savran, David (ur.) (2002): *The Masculinity Studies Reader*. Oxford: Blackwell.
- Aitken, Stuart, C. (2005): *The Awkward Spaces of Fathering*. V B. Van Hoven in K. Hörschelmann (ur.): *Spaces of Masculinities*: 222–237. Oxon, New York: Routledge.
- Aristotel (2002): *Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Bowden, Peta (1997): *Caring: Gender-sensitive Ethics*. London, New York: Routledge.

- Brannen, Julia, in Nilsen, Ann (2006): From Fatherhood to Fathering: Transmission and Change among British Fathers in Four-generation Families. *Sociology*, 40 (2): 335–352. Dostopno prek: <http://soc.sagepub.com> (februar 2007).
- Bubeck, Diemut Elisabet (1995): *Care, Gender and Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Connell, Robert W., Hearn, Jeff, in Kimmel, Michael Scott (2005): Introduction. V M. S. Kimmel, J. Hearn in R. W. Connell (ur.): *Handbook of Studies on Men and Masculinities*: 1–13. London: Sage Publications.
- Connell, Robert W. (2006): *Masculinities*. Berkley: University of California Press.
- Delphy, Christine, in Leonard, Diana (1992): *Familiar Exploitation: A New Analysis of Marriage in Contemporary Western Societies*. Cambridge: Polity Press.
- DeVault, Marjorie L. (1991): *Feeding the Family: The Social Construction of Caring as Gendered Work*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Van Dongen, Mirjam, Frinking, Gerard, in Jacobs, Menno (ur.) (1995): *Changing Fatherhood: An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Drew, Eileen, Emerek, Ruth, in Mahon, Evelyn (ur.) (1998): *Women, Work and the Family in Europe*. London, New York: Routledge.
- Finch, Janet, in Mason, Jennifer (1993): *Negotiating Family Responsibilities*. London, New York: Tavistock/Routledge.
- Gerstel, Naomi, in Gallagher, Sally K. (2001): Men's Caregiving: Gender and the Contingent Character of Care. *Gender & Society*, 15 (2): 197–217. Dostopno prek: <http://gas.sagepub.com> (februar 2007).
- Giddens, Anthony (2000): *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: *cf.
- Gilligan, Carol (1982, 1998): *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hatten, Warren, Vinter, Louise, in Williams, Rachel (2002): *Dads on Dads: Needs and Expectations at Home and at Work*. Manchester: Equal Opportunities Commission. Dostopno prek: http://www.eoc.org.uk/PDF/dads_on_dads.pdf (marec 2007).
- Hearn, Jeff, in Pringle, Keith (2006): Men, Masculinities and Children: Some European Perspectives. *Critical Social Policy Ltd.*, 26 (2): 365–389. Dostopno prek: <http://sagepub.com> (februar 2007).
- Held, Virginia (1995): *Justice and Care: Essential Readings in Feminist Ethics*. Boulder, Oxford: University of Chicago Press.
- Held, Virginia (2002): Care and the Extension of Markets. *Hypatia*, 17 (2): 19–33.
- Hochschild, Arlie, Russell (1996): The Emotional Geography of Work and Family Life. V L. Morris in E. S. Lyon (ur.): *Gender Relations in Public and Private: New Research Perspectives*: 13–33. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press Ltd.
- Hochschild, Arlie, Russell (1997): *The Second Shift*. New York: Avon Books.
- Van Hoven, Bettina, in Hörschelmann, Kathrin (2005): Introduction: From Geographies of Men to Geographies of Women and Back Again? V B. Van Hoven in K. Hörschelmann (ur.): *Spaces of Masculinities*: 1–17. Oxon, New York: Routledge.
- How Europeans Spent their Time: *Everyday Life of Women and Men: 1998–2002* (2004). Dostopno prek: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-58-04-998/EN/KS-58-04-998-EN.PDF (februar 2007).

- Hrženjak, Majda, in Humer, Živa (2006): Kvalitativna evalvacija: fokusne skupine z gospodinjstvi, ki so bila vključena v pilotni preizkus. Projekt SIPA – Equal. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Hrženjak, Majda, Humer, Živa, in Kuhar, Roman (2006): FOCUS: Vključevanje moških v skrbstvene aktivnosti (intervjuji in ostala gradiva, neobjavljeno). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Knijn, Trudie (1995): Towards Post-Paternalism? Social and Theoretical Changes in Fatherhood. V M. von Dongen, G. Frinking, M. Jacobs (ur.): *Changing Fatherhood: An Interdisciplinary Perspective*: 1–21. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Marks, Loren, in Palkovitz, Rob (2004): American Fatherhood Types: The Good, the Bad, and the Uninterested. *Fathering*, 2 (2): 113–129.
- Marsiglio, William, in dr. (november 2000): Scholarship on Fatherhood in the 1990s and Beyond. *Journal of Marriage and the Family*, 62: 1173–1191.
- Meyer, Harrington, in dr. (2000): Introduction. The Right to-or Not to-Care. V H. M. Meyer (ur.): *Care Work: Gender, Labor and the Welfare State*: 1–5. London: Routledge.
- Morgan, David H. J. (1996): *Family Connections: An Introduction to Family Studies*. Cambridge, Oxford: Polity Press.
- Noddings, Nel (1986): *Caring, a Feminine Approach to Ethics & Moral Education*. Berkeley: University of California Press.
- Oakley, Ann (2000): *Gospodinja*. Ljubljana: *cf.
- O'Brien, Margaret, in Shemilt, Ian (2003): *Working Fathers: Earning and Caring*. Manchester: Equal Opportunities Commission. Dostopno prek: <http://www.eoc.org.uk/PDF/ueareport.pdf> (marec 2007).
- O'Brien, Margaret, (2005): *Shared Caring: Bringing Fathers into the Frame*. Manchester: Equal Opportunities Commission. Dostopno prek: http://www.eoc.org.uk/PDF/shared_caring_wp18.pdf (marec 2007).
- Rabinow, Paul (ur.) (1997): *Essential Works of Foucault 1954–1984 – Ethics: Subjectivity and Truth by Michel Foucault*, 1: 281–301. New York: The New Press.
- Rener, Tanja (1993): Politika materinjenja ali 'Father knows the best: for him the play, for her the rest'. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, XXI (162–163): 15–22.
- Rener, Tanja (2000): O delu »iz ljubezni«: Politična zgodovina neplačanega ženskega dela. V A. Oakley: *Gospodinja*: 279–298. Ljubljana: *cf.
- Rener, Tanja, in dr. (2007): Novi trendi v starševstvu – analiza očetovstva ter predlogi za izboljšave družinske politike na tem področju (gradivo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za socialno psihologijo.
- Ruddick, Sara (1990): *Maternal Thinking: Towards a Politics of Peace*. Boston: Beacon Press.
- Seidler, Jeleniewski, Victor (1997): *Man Enough: Embodying Masculinities*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Seidler, Jeleniewski, Victor (2006a): *Transforming Masculinities: Men, Cultures, Bodies, Power, Sex and Love*. Oxon, New York: Routledge.
- Seidler, Jeleniewski, Victor (2006b): *Masculinity and Work-life Balance*. Uvodni govor na mednarodni konferenci projekta Focus, Girona, Španija, 20.–22. 10. 2006. Dostopno prek: <http://www.caringmasculinities.org/Conference/index.html> (februar 2007).
- Segal, Lynne (1997): *Slow Motion: Changing Masculinities, Changing Men*. London: Virago.

- Sevenhuijsen, Selma (1998): *Citizenship and the Ethics of Care: Feminist Considerations on Justice, Morality and Politics*. London, New York: Routledge.
- Sevehuijsen, Selma (2003): *Prostor za skrb: Pomen etike skrbi za socialno politiko*. V S. Sevenhuijsen, A. Švab (ur.): *Labirinti skrbi: Pomen perspektive etike skrbi za socialno politiko*: 13–41. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Sevenhuijsen, Selma, in Švab, Alenka (ur.) (2003): *Labirinti skrbi: Pomen perspektive etike skrbi za socialno politiko*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Selma Sevenhuijsen, in Švab, Alenka (ur.) (2004): *The Heart of the Matter: The Contribution of the Ethic of Care to Social Policy in Some New EU Member States*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (1970–1991). Ljubljana: DZS.
- Smeaton, Deborah (2006): *Dads and their Babies: A Household Analysis*. Manchester: Equal Opportunites Commission. Dostopno prek: http://www.eoc.org.uk/PDF/wp44_dads_and_their_babies.pdf (marec 2007).
- Švab, Alenka (2001). *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Švab, Alenka (2004): *Caring about Family and Work: The Concept of Reconciliation of Family and Work in Slovenian Family Policy*. V S. Sevenhuijsen, A. Švab (ur.): *The Heart of the Matter: The Contribution of the Ethic of Care to Social Policy in Some New EU Member States*: 47–69. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Tronto, Joan C. (1993): *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. New York, London: Routledge.
- Tronto, Joan C. (1995): *Care as a Basis for Radical Political Judgments*. *Hypatia*, 10 (2): 141–149.
- Urad RS za enake možnosti (2004): *Analiza stanja: Podlaga za Predlog Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških (2005–2013)*. Dostopno prek: http://www.uem-rs.si/slo/NPZEMZM_analiza.pdf (februar 2007).
- Williams, Fiona (1994): *The Social Policy: A Critical Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Williams, Fiona (2001). *In and Beyond New Labour: Towards a New Political Ethic of Care*. *Critical Social Policy*, 21 (4): 467–493.
- Williams, Fiona (2003, Oktober). *Rethinking Care in Social Policy*. Besedilo, predstavljeno na letni konferenci finskega združenja za socialno politiko, Univerza Joensuu, Finska. Dostopno prek: <http://www.leeds.ac.uk/cava/people/fiona.htm> (marec 2005).

Naslov avtorice:

Živa Humer
Mirovni inštitut
Metelkova 6
1000 Ljubljana
ziva.humer@guest.arnes.si